

A Szirmai Endre-díj átadása
(Hamburg, 1991. november 8.)

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Jolanta Jastrzębska!

A Szirmai Endre-díjat azzal a szándékkal alapította a Stuttgartban élő orvos-professzor, hogy a magyarságtudomány terén végzett kiemelkedő teljesítményt jutalmazza, becsülje meg vele a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság e díjat odaítélő kuratóriuma. A díj odaítélésének feltételei között mindössze két alapvető kritérium szerepelt: valamilyen, eddig ismeretlen, nagy jelentőségű magyar kulturális-történeti érték felfedezője és közlétevéje, vagy bármely világnyelven publikált, komoly tudományos értékű hungarológiai mű szerzője érdemesíthető e kitüntetésre.

Mint a Szirmai Endre-díj kuratóriumának titkára, örömmel ismétlem meg itt Önök előtt is főtitkárunknak, Klaniczay Tibornak a szegedi III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus közgyűlésén tett bejelentését: a jelölő bizottság előterjesztése alapján a Társaság végrehajtó bizottsága ez évben *Jolanta Jastrzębska* groningeni professzornak ítélte a díjat az 1989-ben megjelent *Personnages tragiques et grotesques dans la littérature hongroise contemporaine* (Amsterdam /Atlanta) című munkájáért.

Úgy vélem, sem a díj alapítója, sem a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetősége nem gondolhatott volna e díj létrehozásakor alkalmasabb helyzet, személyiség és tudományos produkció hármasságára, mint az a jelen esetben megvalósult.

A lengyel származású, Lipcsében született és Hollandiában tanító Jolanta Jastrzębska a mai magyar irodalomról írt könyvet, francia nyelven. S most az érte odaítélt díjat a németországi Hamburg hungarológiai központjában van szerencsém az ünnepeltnek átnyújthatni...

Jolanta Jastrzębska műve két szempontból is kiemelkedő fontosságú: egyrészt megpróbálja bemutatni a posztmodern magyar irodalmat a francia nyelvű tudós közönségnek, másrészt egy sajátos elemzési-értékelési modell létjogosultságára hívja fel a magyarországi irodalomelméleti és -történeti szakemberek figyelmét. Kísérlete eredményesnek bizonyult: miközben sikerült a modern magyar irodalom legjobb eredményeit és alkotásait a külföld számára közvetítenie, módszere – mely a Lucien Goldman és a Greimas-féle strukturalista és szemiotikai interpretáció együttes alkalmazásán alapul – arra is alkalmas, hogy rámutasson azokra a változásokra és hangsúlyeltolódásokra, amelyek a közelmúlt és napjaink magyar irodalmában is végbementek. Mészöly Miklós, Örkény István, Hajnóczy Péter és Esterházy Péter írásait elemezve olyan jellegzetességeket tudott felismerni és kimutatni, amelyek meghatározó szerkezet-alkító szerephez jutottak. E tulajdonságok – mint például a tragikus életérzés, világkép groteszkké válása – bemutatása révén igazolta a posztmodernnek az előfutáraikkal szemben megjelenő új értékeit.

Jolanta Jastrzębska széleskörű tevékenysége okán a magyarságtudomány kiemelkedő, jól ismert személyisége és aktív képviselője Hollandiában. A magyar nyelv és irodalom tanáraként ösztönző hatással volt tanítványaira is, akik közül nem egy felbukkant Budapesten mint a magyar kultúra, vagy a holland-magyar szellemi kap-

csolatok iránt érdeklődő kutató. Emellett szövegválogatásaival és tanulmányaival a mai magyar prózairodalom jelesebb alkotásait igyekeznek a holland olvasókhöz eljuttatni. Sikerrel.

Mindez azt jelenti, hogy Jolanta Jastrzębska nem csupán közvetítő a két kultúra között, hanem a hungarológia olyan rangos képviselője, elméleti és gyakorlati érdeklődésű tudós szakértője, akinek a magyar irodalomtudományra gyakorolt hatása sem jelentéktelen. Munkásságának és eredményeinek ismeretében csak megerősíthetem: a magyarországi kollégák nagyra értékelik Jolanta Jastrzębska tevékenységét.

E nagybecsülés egyik legfontosabb, máris kézzelfogható jele a Szirmai Endredíj. E mostani a második alkalom, hogy a bizottság e díjat odaítélhette. Először az Angliában élő Czigány Lóránt kapta, irodalomtörténeti összefoglalója, az *Oxford History of Hungarian Literature* elismeréseként.

Ezúttal egy monográfiát ítelt kitüntetésre érdemesnek a kuratórium.

Most, amikor örömmel adom át Jolanta Jastrzębskának a Szirmai Endre-díjat, gratulációm mellett hadd tolmácsoljam elnökünk, Rákos Péter és vezetőségünk jókívánságait is.

Engedjék meg, hogy egyúttal kifejezzem köszönetünket és hálánkat a távollévő Szirmai Endre professzornak, e – remélhetőleg egyre nagyobb megbecsülést és tudományos rangot kivívó – díj alapítójának, aki felajánlásával lehetőséget teremtett Társaságunknak arra, hogy méltán ünnepezhessük és köszönthessük a kiemelkedő magyarságtudományi teljesítményeket.

Végül, de nem utolsósorban hálás köszönet illeti a hamburgi Egyetemet és annak Hungarológiai Központját, személyükben pedig Wolfgang Veenker és Holger Fischer urakat a meleg és barátságos ünnepi hangulatú vendéglátásért. Azt remélem, hogy a két díjátadási ünnepséggel hagyományt teremtettünk: a magyarságtudomány legjobb eredményeinek elismerése és tudatosítása ezentúl már elválaszthatatlanul egybeforrt Hamburggal és a Hungarológiai Központtal.

Köszönöm.

Jankovics József

Igen tisztelt Vogel Professzor Asszony, Jankovics Főtitkár Úr, Veenker Professzor Úr, Fischer Doktor Úr, Hölgyeim és Uraim!

Nagy megtiszteltetésnek tekintem, hogy a mai magyar irodalomnak szentelt munkámért nekem ítelték a Szirmai Endre-díjat, hálás vagyok érte a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak.

Alapítása óta tagja vagyok e Társaságnak, amely hosszú éveken át sokat segített munkámban. Amikor a disszertációmon dolgoztam, ösztöndíjat kaptam Budapestre, ahol az Országos Széchényi Könyvtárhoz közel eső, kedvező fekvésű lakosztályban két hétig zavartalanul dolgozhattam.

Nagy öröm számomra, hogy itt Hamburgban, a Hungarológiai Központban vehetem át a díjat. Szeretném szívből megköszönni a mostani ünnepi együttlét

házigazdáinak és szervezőinek, elsősorban Veenker professzor úrnak és Fischer doktor úrnak. Remélhetőleg találkozunk velük majd néhány nap múlva Groningenben, a Rijks Egyetemen működő finnugrisztika tanszék fennállásának 35. évfordulója alkalmából rendezett szimpóziumon.

Mint már említettem, a díjat doktori disszertációmért kaptam. Az efféle munka azonban nem teljesen önálló mű, szaktanárok vezetésével írja az ember. Az én témavezetőm A. D. Kylstra professzor volt Groningenből, Szabolcsi Miklós professzor a budapesti és Kibédi Varga Áron professzor az amszterdami egyetemről.

Külön öröm számomra, hogy a jelenlévők között üdvözölhetem első témavezetőmet, Kylstra professzor urat és feleségét. Mindkettőjüknek sokat köszönhetek. *Tragikus és groteszk figurák a mai magyar irodalomban* (Personnages tragiques et grotesques dans la littérature hongroise contemporaine, Amsterdam/Atlanta, 1989, Rodopi) című doktori disszertációm hozzávetőlegesen huszonöt éves időszakot tárgyal, a hatvanas évektől a nyolcvanas évek közepéig. Már a hatvanas évektől kezdve érzékelhető volt a magyar irodalomban két áramlat: egy realista, politikailag elkötelezett és egy nem realista, apolitikus. A realista áramlat legjelentősebb képviselője volt Sarkadi Imre, Sánta Ferenc, Kertész Ákos, Somogyi Tóth Sándor és – egészen a nyolcvanas évek derekáig – Galgóczi Erzsébet.

Ezek az írók azt tekintették feladatuknak, hogy közérthetően ábrázoljanak társadalmi és személyes problémákat. Munkásságuk az emberi cselekvés és sors közötti kauzális összefüggés hitéről tanúskodik. Ebből következett szerintem, hogy ez az áramlat zsurnaliszta módon elkötelezett művekkel jelentkezett, amelyek egyúttal még igencsak moralizálóak és leegyszerűsítettek is voltak. Akár a mesében, a pozitív hősök megkapták jutalmukat, a rosszakat utolérte a büntetés.

A hetvenes évek végétől kezdve felülkerekedett azonban a második, nem realista, apolitikus irányzat. Ennek legfontosabb képviselője Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Hajnóczy Péter és Nádas Péter volt. Olyan művek láttak napvilágot Magyarországon, amelyekben a valóság erőteljesen átformálva jelent meg, és az elbeszélő kompetenciája kérdéssé vált. Ez az átmenet a narratív technikák látványos változásával járt együtt, nevezetesen a hagyományos realista elbeszélésmód átadta a helyét egy látszólag összefüggéstelen és eklektikus narrációnak. Más szövegekre való utalások, más szövegekből vett idézetek uralták a műveket. A második irányzat említett szerzői szorosan kapcsolódtak az európai posztmodernizmushoz: elvetették az anekdotikus elbeszélésmódot, műveikben az önéletrajzi elem explicit módon jelent meg, az írás folyamatáról és a nyelvről való elmélgedések kiemelt helyet kaptak magában az elbeszélésben.

Ezt a változást úgy értelmezem, mint átmenetet a tragikusból a groteszk világképhez.

A tragikus világkép alapja abszolút értékrendszer. Ha egy ilyen rendszer nem érvényes többé, szükségszerűen azt eredményezi, hogy bármilyen döntés csak tragikus lehet.

Rendkívül megkapónak éreztem, hogy a hetvenes években Magyarországon – szemben az uralkodó optimista ideológiával – tragikus figurákat alkotnak. Példaképpen említtem meg Kertész Ákos *Makrájának* főalakját. Ez a fiatal munkás önyilkosságot követ el, mert inkább választja a "nem-létet", mint az értelmetlen léte-

zést. Antigonéval, a tragikum példájával összehasonlítva Makra döntése kevésbé látványos, mégsem kevésbé megindító. Makra halála nem egy másik érték választásának következménye, hanem a tragikum modern változatának tükörképe. Az alternatíva: élet vagy halál. Megjegyzendő, hogy Magyarországon ezt a döntést éretlen, felelőtlen írói megoldásként bírálták. Egyrészt a realista áramlat irodalmának a valósággal való szoros kapcsolata, másrészt a magyar kritika magatartása tette szükségessé, hogy munkám elméleti szintjén az irodalomszociológiát alkalmazzam. Ebben Goldman és Zima módszerét követtem. Nem találtam azonban kielégítőnek ezt a metódust bizonyos irodalmi művek, különösen a magyar posztmodern irodalom elemzéséhez. Ezért az irodalomszociológiai módszert kiegészítendő, a szemiotikához fordultam, amelyben főképp az ún. párizsi iskola alapítójának, Greimas-nak a munkái adtak ösztönzést számomra. A szemiotikai módszer viszont megint csak problémákkal járt, mivel a legtöbb szemiotikus hangsúlyozottan figyelmen kívül hagyja a szövegek és a valóság közötti összefüggést. Számukra voltaképpen nem létezik valóság a szövegen kívül. A magyar irodalom – és még inkább a posztmoderne – esetében azonban a magyar történelem és az aktuális magyar valóság a szövegek lényeges vonatkozási kerete. Gondoljunk csak például Hajnóczy Péter *Jézus menyasszonya* című regényére, amely negatív utópiának tekinthető. Hajnóczy abszurd világában van néhány elem, amely erősen emlékeztet az egykori szocialista országok intézményeire.

Esterházy Péter *Termelési-regényében* a liberális és marxista-leninista szociolektus paródiáit is anélkül kellene megértenünk, hogy ismernénk az osztrák–magyar monarchia korának illetve a szocialista Magyarországnak a politikai zsargonját.

Kihívásnak éreztem, hogy híres szemiotikusok merész elméleti kijelentéseit cáfoljam meg, amennyiben olyan – a szemiotikusok által aligha elfogadott – kifejezéseket használtam, mint ideológia, értékrendszer vagy kulturális emlékezet. Azt szerettem volna megmutatni, hogy az irodalomszociológiai és a szemiotikai módszer az irodalmi elemzésben egymást kiegészítve, egymásra vonatkoztatva használható.

Szilárd meggyőződésem, hogy a kutatónak elfogultságait – természetesen érvekkel alátámasztva – nem kell elrejtienie. Munkám világosan megmutatja, hogy elméleti szinten a szemiotikai elemzésre hajlok. Ami a magyar irodalmat illeti, jóllehet nem minden fenntartás nélkül, a posztmodern szövegek állnak közel hozzám.

Időközben a kilencvenes években járunk, és már a nyolcvanas évek végén új irányt vett a magyar próza, ez pedig – a posztmodern tudattól átformálva – egyensúlyát meghatározott irodalmi eljárások gondos megválasztásában találja meg. Erről különösen Nadas Péter későbbi munkássága tanúskodik, de olyan fiatalabb íróké is, mint Krasznahorkai László vagy Pályi András.

Remélem, a jövőben több figyelmet szentelhetek ennek a legújabb tendenciának.

A Szirmai Endre-díjat nemcsak munkám megbecsülésének és elismerésének tekintem, de a bizalom jelének is, továbbá jelentős ösztönzésnek. Remélem, hogy doktori disszertációm nem az egyetlen publikációm marad, és hogy – különösen Hollandiában – tehetek még egyet s mást a magyar kultúra, s elsősorban a magyar irodalom megismertetéséért.